

Relevantie en irrelevantie van vrijetijdsbeleid

door drs. H.L. Theuns

'I recognize that the interest taken in the 'problem of leisure' is well meant, but I think this is a false track.'

Bertrand de Jouvenel

Werkloosheid, arbeidstijdverkorting, deeltijdarbeid: mensen hebben, gewild of ongewild, meer vrije tijd. Heeft dit gevolgen voor het overheidsbeleid ten aanzien van bijvoorbeeld verkeer en vervoer? Dient de overheid een vrijetijdsbeleid te volgen?

Drs. H.L. Theuns (1937) is wetenschappelijk hoofdmedewerker bij de vakgroep Economie van Ontwikkelingslanden van de Katholieke Hogeschool Tilburg.

Het aantal geregistreerde werklozen heeft verleden jaar in Nederland naar schatting gemiddeld 830.000 bedragen. Dat dit aantal niet hoger uitvalt komt doordat ten eerste ongeveer 170.000 werklozen zich niet laten inschrijven, ten tweede doordat 100.000-200.000 arbeidsongeschikten, die gezien de criteria van de uitkeringsregelingen WAO en AAW als werkloos moeten gelden, niet als zodanig worden geregistreerd en ten derde doordat een aantal werklozen zich sinds kort op grond van hun leeftijd niet meer hoeft te laten registreren. De als ongewild gevolg van deze werkgelegenheidssituatie toegenomen vrije tijd vormt voor sommigen een argument om extra aandacht voor vrijetijdsbeleid te vragen.

De discussie over vrijetijdsbeleid loopt parallel aan die over arbeidstijdverkorting als oplossing voor het werkloosheidsvraagstuk. Bij beide wordt uitgegaan van een nogal passief aanvaarden van het tekort aan werk. Beleid dat gericht zou moeten zijn op het weg nemen van de oorzaken van werkloosheid verschuift naar een beleid gericht op het ver-

zachten van de gevolgen van die werkloosheid. Een dergelijk beleid is te kenmerken als 'kurieren am Symptom', en kan als zodanig geen adequate oplossingen bieden. Gesuggereerd wordt dat een oplossing voor de maatschappelijke problematiek van de werkloosheid kan worden gevonden door een verkorting van de officiële arbeidstijd en verdeling van de beschikbare hoeveelheid werk door te voeren en daarnaast betere mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding te scheppen. Het resultaat van zulk een indirecte sanctionering van de bestaande suboptimale toestand komt neer op optisch bedrog: open werkloosheid wordt getransformeerd in verborgen werkloosheid die weliswaar minder zichtbaar is maar daarom niet minder ernstig.

De onbevredigde vraag naar arbeidsinkomen zal nadat haar in de officiële economie de pas is afgesneden een uitweg zoeken in de ondergrondse economie. De Nederlandse Bank schat, zo stelt Pleus, dat er nu al in deze zogenaamde tweede economie tenminste 45 miljard gulden ofwel ruim 12% van

ons nationaal inkomen wordt verdiend. Met de officiële economie is het dan wel slecht gesteld, maar de niet-officiële economie is springlevend. Zij zal dat ook blijven, tenzij een herstel van de werkgelegenheid wordt bewerkstelligd op het door de Nederlandse bevolking gewenste niveau. Aan de beheersbaarheid van het economisch proces door de overheid zijn in een marktconomie grenzen gesteld. Een overheid die geen rekening houdt met duidelijke economische voorkeuren die via het marktmechanisme tot uitdrukking worden gebracht overschrijdt deze grenzen.

Inkomens- versus vrijetijdspreferentie

Een belangrijke economische voorkeur die momenteel in het overheidsbeleid dreigt te worden veronachtzaamd betreft de preferentie voor meer inkomen boven meer vrije tijd. De 45-urige werkweek met een arbeidsdag van acht uur die op 11 juli 1919 door de Tweede Kamer bij Wet werd vastgesteld vormde een gedenkwaardige overwinning op de arbeid. Toen in 1961 na alle andere industrielanden, uitgezonderd Japan, ook in Nederland de vrije zaterdag werd ingevoerd, was dit een nieuwe belangrijke verworvenheid. Het ging toen om een aanpassing van de werkweek aan een situatie waarvoor de economie en de samenleving rijp bleken te zijn: er werd opnieuw extra vrije tijd boven extra loon verkozen.

Nu anno 1985 gesproken wordt over arbeidstijdverkorting ligt de situatie evenwel anders. Oppositieleider Den Uyl constateert spijtig dat Nederland mentaal en politiek nog niet toe is aan het ernstig nemen van arbeidstijdverkorting. Gelet op het recente verleden zou het vreemd zijn indien dit wel het geval zou zijn. In het begin van deze eeuw toen nog uitzonderlijk lange arbeidstijden golden – in 1905 bedroeg het gemiddeld aantal arbeidsuren per jaar voor volwassen werknemers in de industrie nog circa 3.300 uur – bestond een duidelijke preferentie voor meer vrije tijd boven meer inkomen. In die tijd werd er voor gekozen de produktiviteits-

stijging om te zetten in minder werken en meer vrije tijd.

Nadat in 1948 de voor-industriële arbeidstijd van 2400 per jaar opnieuw werd bereikt trad een duidelijke kentering in preferentie op ten gunste van meer inkomen. Frechtling constateert: 'From 1940 to 1960 the proportion of increased productivity devoted to additional free time dropped to 11 percent, and fell further to 8 percent in the 1960's.' Galbraith komt voor deze periode tot de conclusie: 'Had the 1939 income been a terminal objective, work effort would have been cut in half in the ensuing twenty five years'. Geheel in lijn hiermee gaf in een in 1975 door Goedhart uitgevoerd CBS-onderzoek 'een meerderheid van de werknemers te kennen een relatief sterkere toename van het inkomen te prefereren boven een relatief sterkere toename van de vrije tijd'. Alleen personen met hogere inkomens, hoger opgeleiden, alleenstaanden en jongeren willen een hogere prijs voor meer vrije tijd betalen.

Vergelijking met de resultaten van in 1968 onder leiding van Katona, Strumpel en Zahn uitgevoerd onderzoek leert dat de voorkeur voor meer inkomen tussen 1968 en 1975 is toegenomen. De conclusie van Beckers is ook dat het kunnen en mogen werken voor velen aantrekkelijker is geworden: 'In plaats van een afnemende vraag naar arbeid zien we juist een versterking ervan'. Deze ontwikkeling is voor de hand liggend omdat na het economisch herstel gerealiseerd in de vijftiger jaren de ostentatieve consumptie een steeds dominanter plaats ging innemen, terwijl, zoals Pen schrijft, uit onderzoek van Van Praag blijkt dat bij inkomensverhoging tweederde van de aardigheid teloor gaat doordat de behoeften meedrijven met de gegroeide consumptie. Zodoende konden de onbevredigde behoeften ondanks de materiële vooruitgang op een hoog peil blijven, met als gevolg een aanhoudend relatief hoge preferentie voor meer inkomen boven meer vrije tijd.

Een ongewilde toename van vrije tijd in de officiële economie leidt onder deze omstandigheden gemakkelijk tot een toename van

arbeidsactiviteiten in de niet-officiële economie van scharrelen en klussen. De tweede economie biedt, zonder daarbij aan rigide arbeidstijden en loonregelingen gebonden te zijn, mogelijkheden om een additioneel inkomen te verwerven. Met name van belang is dat door het ontgaan van de bestaande belasting- en premiereregelingen de prijs van arbeid in het niet-officiële circuit veel lager uitvalt dan in het officiële. Daar op grote schaal verdringing van geregistreerde arbeid door niet-geregistreerde betaalde arbeid plaatsvindt ligt de conclusie voor de hand dat we de arbeid te duur hebben gemaakt. Van Duyn merkt op: 'Wat we bedoelden als maatregel om arbeid te beschermen – minimumloon, voorzieningen bij ziekte en arbeidsongeschiktheid, bescherming tegen ontslag – is totaal averechts gaan werken' en Pleus constateert: 'De groei van de tweede economie is een teken dat er wat fout zit in de officiële economie'.

De averechtse werking van arbeidsbeschermende maatregelen kan worden geïllustreerd aan de hand van de ontwikkeling in het ziekteverzuim. Het ziekteverzuim is na 1979, toen het de recordhoogte bereikte van 9,7% voor mannen en 12,0% voor vrouwen, gedaald. 'In 1983 was het voor mannen terug op 7,2%, het percentage dat ook in 1968 gold.' Hiervoor worden twee gronden aangevoerd. Ten eerste hebben door de recessie veel werknemers met een hogere dan gemiddelde ziektekans hun baan verloren en ten tweede bestaat de vrees om de baan te verliezen.

Arbeidsethos

Gold in het verleden volgens Van den Eerenbeemt het adagium 'behoefte baart werkzaamheid', thans geldt dat vrees voor relatieve behoefte baart werkzaamheid. Dat het ziekteverzuim niet nog lager is wijt Van Duyn, in navolging van de Groningse economie-hoogleraar Kuypers, aan het feit dat bij ziekte geen inkomstenderving optreedt. Het arbeidsethos is derhalve een grootheid die meer van doen heeft met de mogelijkheid zich van een inkomen te verze-

keren dan met een positieve waardering voor arbeid op zich. Wisselingen in arbeidsethos hangen veeleer samen met wisselende waarderingen voor inkomen.

Het einde van het arbeidstijdperk is gezien de grote behoefte aan inkomen voorspog niet in zicht. Uitspraken dat het arbeidsethos dalende zou zijn staan op gespannen voet met de geconstateerde inkomensvoorkeur. De vrijetijdsbeschaving waarvan Zijdeveld gewag maakt bestaat uit niet meer dan een illusie. Zelfs van een grensvervaging tussen arbeid en vrije tijd is voor de officieel werkenden van nu geen sprake. De zogenaamde vrijetijdselementen die, volgens de WWC-studie 'Naar een beleidsvisie op vrije tijd', in de arbeid zouden worden opgenomen, betekenen, tenzij onder arbeid alleen een onaangenaam hard zwoegen wordt verstaan, meer een uitbreiding van de arbeidstijd dan een grensvervaging ten gunste van de vrije tijd. Informele borrels, zakenlunches, buitenland-

Wisselingen in arbeidsethos hangen veeleer samen met wisselende waarderingen voor inkomen.

se zakenreizen en congressen staan in het teken van de arbeid en betekenen doorgaans een aanslag op de beschikbare hoeveelheid vrije tijd.

Sprekend over de mythe van de vrijetijdsmaatschappij wijst Beckers op een zestal ontwikkelingen waarvan er in dit verband drie met name van belang zijn. Hij signaleert ten eerste dat bij veel beroepen een taakver-

zwinging heeft plaats gevonden, die gedeeltematig moet worden opgevangen in de arbeidsvrije tijd. Hij noemt ten tweede de toenemende behoefte aan informatie. Een aanmerkelijk deel daarvan zal noodzakelijk zijn voor een adequate functievervulling en komt dan neer op een uitbreiding van de arbeidssfeer. Een derde ontwikkeling betreft de vergroting van de geografische schaal. De reistijden in het woon-werkverkeer zijn als gevolg van het in toenemende mate geografisch uiteen groeien van wonen en werken in de na-oorlogse periode merkbaar toegenomen. Naast de heimelijke incorporatie van een stuk vrije tijd in de arbeidssfeer dient te worden bedacht dat echte vrije tijd niet gelijk te stellen is aan niet-arbeidstijd of bruto vrije tijd. In de bruto vrije tijd vindt een aantal min of meer noodzakelijke bezigheden als slapen, eten om aan de fysieke voedselbehoefte te voldoen en persoonlijke verzorging plaats die ten koste gaan van de echte vrije tijd.

Een opmerkelijke ontwikkeling in de sfeer van deze zogenaamde semi-vrije tijd betreft de na-oorlogse explosieve groei van het zogenaamde zelf-doen. De oorzaak ligt hier bij de sterke groei van de arbeidskosten, mede onder invloed van belastingen en sociale premies. Een rol speelt ook dat ten gevolge van de gestegen welvaart het aantal onderhoudvergende gebruiksgoederen aanzienlijk is toegenomen. Hierop is voor het eerst gewezen door Staffan B. Linder in zijn boek 'The Harried Leisure Class'. Voorts dient rekening te worden gehouden met de tijdstoename die bij welvaartsstijging wordt gevergd voor het nemen van consumptieve beslissingen, met name ten aanzien van duurzame consumptiegoederen, waaronder recreatiegoederen als geluidsapparatuur, video-installatie, tent, caravan, boot, e.d.. Er is dus duidelijk een aantal 'anti-leisure effects' werkzaam dat voorkomt, dat de echte vrije tijd kwantitatief een ontwikkeling vertoont die parallel loopt met die van de bruto vrije tijd.

Verdeling van de beschikbare vrije tijd

In aanmerking nemend dat de na-oorlogse

toename van de bruto vrije tijd niet opzienarend groot is geweest – alleen de vakantie heeft na 1950 flink aan betekenis gewonnen – kan de huidige omvang van de echte vrije tijd of recreatietijd voor de doorsnee werkende Nederlander niet opvallend groot worden genoemd. Een aanmerkelijk deel van de recreatietijd komt bovendien in relatief kleine dagelijkse porties beschikbaar. Wordt de door Knulst en Schoonderwoerd gegeven verdeling van de jaarlijkse vrije tijd in 1980 van werkende mannen met een volledige baan als uitgangspunt genomen voor de structurering van de recreatieve activiteiten van de meerderheid van de Nederlandse gezinnen dan kan bij benadering worden gesteld dat ongeveer 35% van de jaarlijkse recreatietijd gebonden is aan activiteiten die geen langere aaneengesloten tijdsruime vergen. In aanmerking komen dan met name binnenshuisactiviteiten. Circa 48% van de recreatietijd komt beschikbaar in de vorm van weekends. Binnen- en buitenlandse weekendrecreatie in de vorm van een verblijf in een tweede woning of een zogenaamde 'city-trip' behoren dan tot de mogelijkheden. Dit betekent echter niet dat de recreatietijd in weekends niet ook voor een groot deel wordt besteed aan activiteiten waartoe de dagelijkse recreatie uit tijdsoverwegingen noodzakelijkerwijs moet worden beperkt.

Opvallend in het beeld van het normale wekelijkse vrijetijdsgedrag van de Nederlandse bevolking, zoals dat naar voren komt in het door Knulst uitgevoerde tijdsbestedingsonderzoek, is het hoge percentage voor binnenshuisactiviteiten: iets meer dan 2/3 van de wekelijkse recreatietijd wordt besteed aan – in volgorde van belangrijkheid – huishoudelijke contacten, televisie, lezen, hobbies (verzamelen, handwerken, musiceren, puzzelen, e.d.), radio en afspeelapparatuur en ontspannen en luieren. Dit komt overeen met wat elders in de literatuur wordt gevonden. Patmore bijvoorbeeld stelt dat: 'all the evidence points to activity in and around the home (.....) as occupying the bulk of 'disposable' time'. 'Even excluding general social

activities and uncategorized pursuits, well over half the leisure time of both men and women was spent at home.' Slechts ongeveer 1/3 van de wekelijkse vrijetijdsbesteding vindt buitenshuis plaats, binnen en buiten de woonomgeving, in overdekte accommodaties en in de openlucht.

Ongeveer 17% van de jaarlijkse recreatietijd valt toe aan de vakantie. Vooral sinds de zestiger jaren heeft de vakantie een zodanig grote vlucht genomen, dat zij niet meer uit het economisch en maatschappelijk leven van een groot aantal landen is weg te denken. Het Sociaal en Cultureel Planbureau constateert: 'Tijdens de jaren zestig en zeventig wordt een jaarlijkse vakantie en het recreatieve uitstapje tussen de bedrijven door gemeengoed onder de bevolking'. De vakantieparticipatie stijgt volgens CBS-berekeningen van 40,8% van de bevolking in 1966 tot 62,6% in 1981, en loopt nadien

terug naar – volgens voorlopige berekeningen – 58,5% in 1983. Voor de goede orde dient te worden opgemerkt dat het CBS onder vakantie verstaat een verblijf voor recreatieve doeleinden buiten de eigen woonplaats, anders dan bij familie of kennissen, met tenminste vier opeenvolgende overnachtingen.

Recreatie-uitgavenpatroon

In duidelijke tegenstelling tot het relatief geringe deel van de jaarlijkse recreatietijd dat aan de vakantie wordt besteed staat het aandeel van de vakantie-uitgaven in het recreatiebudget. Opaschowski geeft daarvan voor West-Duitsland cijfers die bij benadering ook voor Nederland illustratieve waarde hebben (zie tabel 1). Van de jaarlijkse recreatie-uitgaven werd 32% besteed aan de vakantie. De vakantie-uitgaven staan daarmee binnen het recreatiebudget op de eerste

tabel 1
Jaarlijkse recreatie-uitgaven van 4-persoons werknemersgezinnen met een modaal inkomen in de BRD, 1980 en relatieve toename sinds 1970

uitgaven-categorie	aandeel in %	toename 1970-1980 in %	rangorde toename
Vakantie	32	392	1
Auto (30% van de lopende uitgaven)	14	326	3
TV en radio	10	219	9
Boeken, kranten en tijdschriften	9	265	6
Tuin en huisdieren	8	312	4
Sport en camping	8	234	8
Spellen en speelgoed	4	199	10
Hobby en doe-het-zelf	4	380	2
Schouwburg, bioscoop, e.d.	3	302	5
Foto en film	2	245	7
Overige recreatie-uitgaven	6	338	

Bron: H.W. Opaschowski: Freizeit im Ökonomischen und sozialen Wandel, in: *Wirtschaftskunde*, (6), 1982, p. 4.

plaats. Claeys en Mertens komen voor België tot de conclusie dat in 1978-79 ook daar de uitgaven besteed aan vakantie het belangrijkste zijn. Van het recreatiebudget blijkt gemiddeld 24,6% aan vakantie te worden besteed.

De vakantieparticipatie is onder invloed van de recessie na de top van 1981 afgenomen. Het Sociaal en Cultureel Planbureau constateert: 'De vakantiesector is het enige thans bekende voorbeeld van vrijetijdsbesteding waarin zowel een aantal afhakers – onder de deelnemers – als een bezuiniging op kwantiteit en op kwaliteit gesignaleerd wordt. Er is niet alleen een groter percentage vakantie-gangers in Nederland gebleven, maar ook valt er bij de logies- en transportvormen een verschuiving naar de goedkopere voorzieningen waar te nemen.

Het aandeel van de vakanties in Nederland in het totaal van zomervakanties liep op van 42% in 1980 naar – volgens voorlopige berekeningen – 50% in 1983. Ook valt voor wat de materiële uitrusting betreft tussen 1980 en 1983 een lichte vermindering van het autobezit, en van de beschikking over stacaravans, weekendhuisjes, tweede woningen en bungalowtenten te constateren. De conclusie is dat juist die recreatie-activiteiten die geografische mobiliteit vereisen, recessie-gevoelig zijn: Dit komt omdat ze relatief duur zijn en bezien over een jaarperiode gedurende relatief korte tijd worden beoefend. De recreatie tendert daardoor naar activiteiten met een lagere goederen- c.q. dienstenintensiteit.

De reductie van inkomsten prikkelt tot een intensiever gebruik van bestaande hulpbronnen met een lage uurprijs. Dit zal met name gelden voor de groep van werklozen die geen kans zien via het alternatieve circuit premie- en belastingvrij een additioneel inkomen te verwerven. Zij komen terecht in een situatie waarin een aanzienlijk toegenomen hoeveelheid 'vrije tijd' met aanzienlijk minder geld moet worden besteed. Dit betekent een drastische inperking van de keuzemogelijkheden tot die activiteiten die in de directe

woonomgeving kunnen worden gerealiseerd, en geeft aan de recreatie-geschiedheid van de woning en woonomgeving een extra gewicht. In het beleid ten aanzien van het wonen werd echter in het verleden niet of nauwelijks rekening gehouden met de recreatie. Het gevoerde beleid is namelijk te kenschetsen als analytisch, d.w.z. dat het slechts betrekking had op directe, begrensde doeleinden en niet op de harmonie van het geheel. Op de moderne na-oorlogse woningbouw en stadsontwikkeling is dan ook scherpe kritiek uitgeoefend. Mitscherlich bijvoorbeeld wijst op het geestloze en gevoelloze opvullen van lege plekken, het bouwen van steeds meer park- en tuinoases, het gebrek aan boulevards met bomen, het gebrek aan speelruimte voor kinderen en aan uitloopruimte voor ouderen, de geschabloniseerde werkrichtlijnen van de bouwbucreatie, het bestaan van woonsilo's en de eentonigheid van de sociale woningbouw.

Recreatiebeleid als kritische functie

Dergelijke kritiek kan slechts worden onderhouden indien een geïntegreerd beleid wordt gevoerd waarbij het totaal van de menselijke behoeften centraal staat en waarin geprobeerd wordt om op een harmonische wijze aan deze behoeften tegemoet te komen: Niet wonen, werken, verkeer en recreatie als losstaande beleidsvelden waarin fragmentarisch beleid wordt gevoerd en waarbij onderling optredende externe effecten worden verwaarloosd, maar een beleid waarbij binnen de afzonderlijke beleidsvelden het geheel in ogenschouw wordt genomen en waarin een weloverwogen onderlinge afstemming plaatsvindt, is dan nodig. Recreatiebeleid kan dan vooral, om met Idenburg te spreken, een kritische functie zijn die zich in ander beleid doet gelden. In een dergelijke geïntegreerde benadering zal de behoefte aan een specifiek sectorbeleid met betrekking tot de vrije tijd en de recreatie aanzienlijk geringer zijn dan bij een gescheiden, analytische aanpak. Specifiek sectorbeleid zal immers in het kader van een

geïntegreerde benadering het karakter hebben van aanvullend beleid, terwijl het bij een gescheiden aanpak de zware taak heeft compensatie te bieden voor de aantasting van recreatieve waarden door onachtzaam beleid op andere gebieden. De op het gebied van wonen, werken en verkeer door analytisch beleid veroorzaakte externe kosten dienen door specifiek recreatiebeleid te worden 'ontproblematiséerd'. Een geïntegreerd beleid daarentegen is gericht op het voorkomen van problemen. Het biedt op het gebied van de recreatie bovendien de beste garanties voor een brede participatie van individuen en groepen zonder directe tussenkomst van de overheid. Individuen en groepen worden door een dergelijk beleid optimaal toegerust met keuzemogelijkheden. Er zullen zich daardoor minder achterstandssituaties voordoen.

Geïntegreerd beleid lijkt op termijn onontkoombaar: 'Our age of agglutination has many unpleasant aspects: our environment is ugly and noisy, we are hurried and worried, people speak eagerly of 'getting away from it all' – pathetic attempts to do so crowd the roads on weekends and crowd the beaches in vacation periods. It will be found that there is no escape – quite soon Greece will resemble Coney Island – then it will be realized that what needs to be done is to improve Coney Island', aldus de Jouvenel.

Staatssecretaris Van der Reijden stelt dat van de overheid mag worden verwacht dat zij haar onderdanen 'leert om te gaan met de vrije tijd als een sfeer van eigen keuze en verantwoordelijkheid'. Dit vóóronderstelt dat de overheid haar onderdanen daartoe optimaal toerust via een recreatie-vriendelijk beleid op de terreinen wonen, werken en verkeer. Een dergelijk beleid impliceert een verbreding in de heersende welvaartsoriëntatie. Bij het vigerende primaat van de materiële welvaart wordt te zeer voorbijgegaan aan de ongeprijsde goederen. 'A wealthy society is obsessed with wealth and its creation, and tends to underrate the importance of things to which no money value can readily be given', aldus Carter. De kosten van schade

aan of verlies van deze goederen worden in het huidige beleid onderbelicht. Dergelijke kosten kunnen direct in het productieproces worden veroorzaakt en/of indirect via de consumptie tot uitdrukking komen. Te denken valt daarbij aan de kosten van bodem-, lucht-, water- en visuele verontreiniging, aantasting van het stedelijk leefmilieu door bijvoorbeeld wildgroei in het particuliere autogebruik en in het houden van huisdieren, en aantasting van het arbeidsklimaat door productie- c.q. tempo-opdrijving. Het gaat hierbij doorgaans om afwenteling van private kosten op bepaalde groepen in de samenleving of op de maatschappij in het algemeen, d.w.z. de individuele 'vervuiler' betaalt, in de rol van producent of consument, niet of onvoldoende ter voorkoming van of ter compensatie voor door hem veroorzaakte kosten. Vervuiling in de consumptieve sfeer wordt soms mogelijk gemaakt doordat de overheid toelaat dat producenten omgevingsonvriendelijke producten op de markt brengen. Door geen rekening te houden met omgevingseffecten kan tegen lagere bedrijfseconomische kosten worden geproduceerd, kan een lagere verkoopprijs worden genoteerd en kan de kring van afnemers groter zijn. Het veroorzaken van nationaal-economische kosten komt dan voor rekening van de consumenten c.q. gebruikers van de producten. Indien de gemeenschap, in casu de overheid, bovendien verzuimt ter compensatie van dergelijke kosten een adequate heffing op het gebruik te leggen, ontbreekt aan producentenzijde iedere stimulans om een omgevingsvriendelijker product te ontwikkelen. Nog bedenkelijker wordt de situatie indien de gemeenschap via haar overheidsbeleid het gebruik van dergelijke omgevingsonvriendelijke goederen stimuleert door daarvoor, zonder kostendekkende vergoedingen te eisen, voorzieningen in het leven te roepen.

De auto als voorbeeld

Dit bezien vanuit het particuliere winststreven uitzonderlijk gunstige lot, is in de naoorlogse periode bijvoorbeeld ten deel ge-

vallen aan de auto. Ondanks de geluidsoverlast, de lucht- en visuele vervuiling die deze veroorzaakt en het beslag op ruimte dat er door wordt gevraagd is het particuliere autobezit spectaculair gegroeid: meer er in Nederland in 1952 nog slechts een auto op zestig inwoners, goed twintig jaar later, in 1975, is er een auto op iedere vier inwoners. Het behoeft weinig betoog dat deze fenomenale groei ingrijpende gevolgen heeft gehad voor het leefmilieu in de naaste woonomgeving. Vele straten, vroeger speelplaats voor de jeugd, vielen ten offer aan de auto. Het wandelen en fietsen in geürbaniseerd gebied werd er voor de jeugd, volwassenen en ouderen niet veiliger en niet aangenamer op. De auto dwingt, waar in de naaste omgeving geen parken van enige omvang aanwezig zijn, tot het opzoeken van het buitengebied en biedt daartoe voor velen tegelijk de mogelijkheid. Niet auto-bezitters c.q. zij die niet behoren tot de groep van zelfstandige autogebruikers, zoals kinderen en vele bejaarden en gehandicapten, blijven voor hun recreatie sterk op de directe woonomgeving aangewezen en raken daardoor achterop. Zij betalen voor de toegenomen mobiliteit de hoogste tol omdat zelfs een tijdelijke vlucht uit de minder leefbaar geworden woonomgeving voor hen moeilijker te realiseren is.

Teneinde tot een leefbaarder situatie te geraken is een geïntegreerde aanpak nodig, die de navolgende elementen omvat:

- De overheid dient maatregelen te nemen ter vermindering van de omgevingsvriendelijkheid van de auto.
- De overheid dient er op toe te zien dat voorzieningen ten behoeve van het autoverkeer slechts kostendekkend ter beschikking worden gesteld. Dit zal leiden tot een verminderd en selectiever autobezit.
- De overheid dient zorg te dragen voor openbaar vervoer dat qua kwaliteit, frequentie en toegankelijkheid voldoet aan de maatschappelijke behoefte.
- Het treffen van voorzieningen ten behoeve van het autoverkeer dient afhankelijk te worden gesteld van een harmonische afwe-

ging van belangen op de gebieden wonen, werken, verkeer en recreatie. De uitkomst die bezien vanuit het totaal van menselijke behoeften optimaal is, kan bezien vanuit verkeersoogpunt minder dan optimaal zijn. Het totaal van menselijke behoeften dient evenwel te prevaleren. In het CDA-programma 'Om een zinvol bestaan' wordt in andere bewoordingen hetzelfde gesteld: 'Het verkeer- en vervoersbeleid mag niet eenzijdig door technische en zakelijke aspecten worden bepaald. De aspecten van veiligheid, leefbaarheid en energiegebruik moeten tenminste even zwaar wegen'.

- De overheid dient zoveel als mogelijk te bevorderen dat de geografische scheiding van wonen en werken, voor activiteiten die de leefbaarheid van de woonomgeving niet aantasten, wordt opgeheven. Dit idee vindt steun in het VVD Gemeente-programma 1982, waar wordt gesteld: 'Zeer belangrijk is (.....) het bevorderen van een verantwoorde vermenging van wonen en werken. Daardoor kan de verkeersdruk worden beperkt'. Het CDA onderschrijft in haar programma voor de volkshuisvesting de wenselijkheid van handhaving van bestaande combinaties van woon- en werkfuncties, 'tenzij er sprake is van ernstige milieu- en/of verkeersoverlast'. Ook de PvdA onderschrijft de wenselijkheid van vervlechting teneinde de noodzakelijke mobiliteit terug te dringen en verkeersstromen te beperken.

- Ter ontlasting van de binnensteden dienen aan de stadsranden parkeergelegenheden voor lang-parkeerders (woon-werkverkeer) te worden aangelegd, die door middel van adequaat openbaar vervoer worden verbonden met de stadscentra. Voor de overige stedelijke parkeergelegenheden ten dienste van bezoekers van buiten de stad c.q. uit andere stadsdelen dient een tarief te worden gesteld dat sterk oploopt naarmate het centrum dichter wordt genaderd. Het gaat hierbij om maatregelen die reeds in het CDA-programma voor verkeer en vervoer zijn voorzien.

- Ervan uitgaand dat de auto tot de blijvende verworvenheden van onze maatschappij

behoort en dat deze niet geheel en al uit de naaste woonomgeving kan worden geverd, dient voor functies in die woonomgeving die door de auto al te nadelig worden beïnvloed naar werkbare alternatieven te worden gezocht. Te denken valt aan buurtspeelplaatsen voor kinderen, kleine en middelgrote parken op loop- of fietsafstand, en bos- en parkgebieden van formaat binnen het stedelijk gebied en aan de rand daarvan. Deze elementen van formaat dienen adequaat te worden ontsloten en goed bereikbaar te zijn met het openbaar vervoer. Een en ander sluit aan bij hetgeen in het CDA-programma in het hoofdstuk Welzijnsbeleid en CRM staat vermeld ten aanzien van de openluchtrecreatie in de stedelijke sfeer: 'De afstand tussen recreatiegebieden en de woonplaats dient zo kort mogelijk te zijn. Bereikbaarheid met de fiets en het openbaar vervoer staat daarbij voorop'.

Slot

De gegeven schets van een concrete uitwerking van beleid op het punt van het autoverkeer vormt slechts één onderdeel uit een geïntegreerd vrijetijdsbeleid, maar volstaat om aan te geven dat een dergelijk beleid zich op vele afzonderlijke beleidsterreinen manifesteert: niet alleen de beleidsterreinen van WVC maar ook die van Verkeer en Waterstaat en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening kwamen aan de orde. Dit verwijst naar het wezenskenmerk van geïntegreerd vrijetijdsbeleid: dergelijk beleid bestaat uit doordringing van beleid op afzonderlijke taakgebieden met leefbaarheids- c.q. recreatieve waarden.

Aan geïntegreerd vrijetijdsbeleid kan slechts door simultane actie op meerdere beleidsterreinen gestalte worden gegeven. Wonen, werken, verkeer en recreatie moeten als gelijkwaardige functies van meet af aan in onderlinge harmonie worden gerealiseerd.

Selectief overzicht van gehanteerde literatuur

– Th. Beckers: De mythe van de vrijetijds-

maatschappij, in: *Intermediar*, 13(49), 9 december 1977.

- Th. Beckers: Thema: arbeid; eerste variant, in: *Recreatie '98*, Den Haag: Stichting Recreatie, 1978.
- Charles F. Carter, *Wealth; An Essay on the Purposes of Economics*, Harmondsworth, 1971.
- U. Claeys en J. Mertens: Gezinsbudgetonderzoek, vrije tijd en consumptie, in: *Vrijetijd en Samenleving*, 2(2), juni 1984.
- Bertrand de Jouvenel: Utopia for Practical Purposes, in: Gwen Bell and Jacqueline Tyrwhitt (Eds.), *Human Identity in the Urban Environment*, Harmondsworth, 1972.
- J.M. den Uyl: Pleidooi voor een radicale arbeidstijdverkorting, in: J. von Grumbkow en J.J. Godschalk (Red.), *Sociale aspecten van arbeidstijdverkorting*, Lisse, 1984.
- D.C. Frechtling: Leisure Trends and Tourism Management, in: *AIEST: Leisure, Recreation, Tourism*, Bern, Editions AIEST, 1981.
- J.K. Galbraith, *The New Industrial State*, Harmondsworth, 1969.
- T. Goedhart: De keuze tussen inkomen en vrije tijd, in: *Sociale Maandstatistiek*, februari 1977.
- Ph. A. Idenburg: Gedachten rond recreatiebeleid, in: *Recreatie als maatschappelijk verschijnsel*, Den Haag: VNG, 1975.
- G. Katona; B. Strumpel; E. Zahn, *Het psychologisch klimaat van de economie in de Verenigde Staten en West-Europa*, Utrecht/Antwerpen, 1974.
- W. Knulst, *Een week tijd; rapport van een onderzoek naar de tijdsbesteding van de Nederlandse bevolking in oktober 1975*, Den Haag: Staatsuitgeverij, 1977.
- W. Knulst en L. Schoonderwoerd, *Waar blijft de tijd; onderzoek naar de tijdsbesteding van Nederlanders*, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1983.
- Ministerie van WVC, *Naar een beleidsvisie op vrije tijd; een verkennende studie*, Rijswijk, november 1983.
- Ministerie van WVC, *Verslag van de Studiedag 'Naar een beleidsvisie op vrije tijd'*,

- 2 december 1983, Congresgebouw Den Haag, Rijswijk, mei 1984.
- Alexander Mitscherlich, *De onherbergzaamheid van onze steden: provocatie tot onvrede*, Hilversum/Antwerpen, 1967.
 - J.A. Patmore, *Land en Leisure*, Harmondsworth, 1972.
 - J. Pen :Het meten van tevredenheid, in: *NRC Handelsblad*, Bijlage Wetenschap & Onderwijs, 25 oktober 1984.
 - J. Pleus: De tweede economie, in: *NRC Handelsblad*, Supplement Mens & Bedrijf, 10 oktober 1984.
 - Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en Cultureel Rapport 1984*, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1984.
 - H.F.J.M. van den Eerenbeemt: Arbeidsethos in het pre-industriële tijdperk, in: J. Engelen; A. Hemerijck; J. Munnichs (Red.), *Arbeidsethos in Nederland in de jaren tachtig*, Tilburg, 1982.
 - J.P. van der Reijden, *Toespraak door de Staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, bij de Studiedag Vrije Tijd in het Congresgebouw te Den Haag op 2 december 1983*; Persbericht Ministerie van WVC.
 - Van Duijn over ziekteverzuim, in: *NRC Handelsblad*, Supplement Mens & Bedrijf, 17 oktober 1984.
 - A.C. Zijdeveld: Het einde van de vrije tijd, in: *Vrijetijd en Samenleving*, 2(2), juni 1984.

